

ЕКСПРЕСІОНІСТИЧНІ МОТИВИ В ПОЕЗІЯХ БЕРТОЛЬТА БРЕХТА

У статті досліджено основні риси експресіонізму ранніх поезій Бертольта Брехта, які вплинули на формування індивідуального стилю письменника у контексті літературного процесу першої половини ХХ століття. Проаналізовано такі риси лірики Б. Брехта, як яскраво виражені синтаксичні структури, звернення до парадоксу заради посилення емоційності, тематична і мотиваційна структури лірики великого міста, які пов'язані з глобальними проблемами експресіоністської літератури.

У західноєвропейській та вітчизняній філологічній науці творчість Бертольта Брехта досить ґрунтовно вивчали такі вчені, як В. Г. Адмоні, В. В. Базанов, Ю. Б. Борев, О. О. Гончаров, Б. І. Зінгерман, В. Г. Ключев, Л. З. Копелев, В. Т. Назарова, Н. С. Павлова, І. М. Фрадкін, О. С. Чирков, Е. Шумахер. Попри такий широкий спектр дослідження творчості Б. Брехта, проблеми аналізу експресіоністичних мотивів у поезіях митця залишаються ще на периферії наукових пошуків.

Мета розвідки – з'ясувати художню неповторність поезії Б. Брехта у контексті літературного процесу першої половини ХХ століття, на основі цього більш глибоко осмислити особливості експресіонізму.

Бертольт Брехт був людиною обдарованою в різних галузях літератури і мистецтва першої половини ХХ: драматург і режисер, публіцист і теоретик театру, прозаїк і поет.

Вірші Брехта почали з'являтися у пресі ще в роки Першої світової війни. У ці роки молодий Брехт виявляє свою близькість до експресіонізму, так як він був панівним напрямом німецького мистецтва в ті часи. Основне завдання мистецтва експресіоністи бачили не в об'єктивному зображенні дійсності, а у вираженні "динамічної" волі суб'єкта: волі, яка не підкоряється навколишньому світу, а, відкинувши його, створює власний творчий принцип – активність.

Уже в ранніх поезіях Бертольта Брехта – заклик піднятися на боротьбу проти фашизму, імперіалістичної реакції і війни, що відповідало настановам експресіонізму. Ця поезія Брехта поєднала яскраві гасла і складну образність, що викликає асоціації з класичною німецькою літературою. Такі асоціації – не наслідування, а несподіване переосмислення старих прийомів. Брехт немов переміщує їх в сучасне життя, змушує поглянути на них по-новому, "очужено".

Поезії Брехта притаманні ті риси, якими характеризується епічний театр, тобто, переважання прийомів оповіді, розповіді над зображувальністю, живопис, ліричність. Як і в драмі, поет часто вдавався до ефекту "очуження", навмисної умовності, нерідко зводячи конкретний образ до значення символу. Уже в ранніх поезіях Брехта виявляється його пристрась до легенди, балади, де драматичний сюжет послуговується своєрідним фундаментом для епосу, саркастичної розповіді про сучасність. Такою є, наприклад, "Легенда о мертвом солдате", яка розповіла в 1918 р. правду про Першу імперіалістичну війну. Історію про мілітаристів і попів, які вирили з могили смердючий труп убитого солдата розповів автор, переживши жахи війни, ставши очевидцем непоправних жертв, які народ проніс заради здійснення безглузких задумів імперіалістів.

Поет бачить, що вся офіційна мораль, яка виражається в господніх заповідях або в правилах хорошого тону – є лише завісою фарисейських фраз прикрити справжнє життя буржуазного індивіда, оргію хижацьких інстинктів, вовчий егоїзм, розгул корисливих пристрасей. Сатиричні вірші Брехта, в яких поет відроджував традиції Генріха Гейне, не тільки заперечували буржуазне суспільство, а й стверджували необхідність боротьби за гуманістичні ідеали людства.

В основних розумових категоріях експресіонізму представлені всі аспекти сьогоденного соціально-антропологічного тлумачення терміна: відчуження між індивідом, з одного боку, і суспільством, окремою людиною, природою, Богом, самим собою, з іншого [1: 175]. Саме щодо цих координат і сформувався весь тематичний фундамент ранньої лірики Б. Брехта, зокрема збірки "Домашні проповіді" (1927).

Пошук Бога як рідної домівки і батьківщини – найчастіший мотив так званої релігійної лірики експресіонізму. Ліричний герой в "Гимне Богу" веде розмову з Богом і ця розмова приймає різні напрямки: скарги, питання, непорозуміння, подиву, розчарування. Однак основа цього безперервного діалогу – бажання возз'єднатися з ним.

Відносини віддалення і наближення, ворожості й любові, втеча та повернення до Бога органічно вплетені в мотивовану структуру експресіоністської лірики, їх тематизація в такому обсязі, як це представлено в даній поезії, не залишає сумнівів у тому, що Бог для експресіоніста живий.

Герой збірки "Домашні проповіді" необтяжений будь-якими моральними нормами, якими власники прикривають свої ниці думки і почуття. Ця "природна" людина повна любові до життя, кидає виклик аскетичним проповідям про тлінність земного буття, жадає свободи дій: вона стає шукачем пригод, піратом, нагадуючи бродячих поетів-вагантів. Це – амораліст, людина, вільна від усякого морального

тягаря. До цього героя-хизака Брехт відноситься двоюко. Поетові почасти імпонує його безсоромна прямота, зухвалість, з якою він, ні перед чим не зупиняючись, оволодіває усіма радощами життя [2: 11].

Брехт аж ніяк не солідаризується зі своїм аморальним і асоціальним героєм, але й не засуджує його. Він знає: людина така, якою її роблять умови життя, і її аморальність обумовлена каліцтвами суспільної дійсності. Переповнені болю і співчуття, і саркастичні розповіді про бездомних бідняків, замерзаючих у різдвяну ніч ("Рождественская легенда"), про голодних, які вимагають хліба і розстрілюваних військами і поліцією ("Литургия дуновения"), про кругообіг соціальної несправедливості, освяченої деспотичним авторитетом божественного промыслу ("Гимн Богу") тощо [3].

Літературна генеалогія "Домашних проповідей" виходить з різних джерел. Брехт розвиває традицію вуличних романсів і балад, то наївно-сентиментальних, то насмішкувато-пародійних, повчальних і цинічних одночасно, традицію естрадно-пісенної поезії. Водночас у віршах молодого Брехта відчутно вплив Франсуа Війона, Артюра Рембо, Редьярда Кіплінга. Ці поети, в більшості зухвалі життєлюбці, що складають балади про авантюристів, солдат, богохульників, природно і вільно вписувалися і в поетичний світ молодого Брехта і одночасно збагачували новими фарбами його художню палітру [2: 11].

У вірші з циклу "Азы о войне – немцам" автор життєвою логікою зриває пелену "ситого життя". На зміну океанським просторам, тропічним джунглям, буйному цвітінню байдужо до добра і зла природи приходить сіре, похмуре, залізобетонне, жорстоке і бездушне індустріальне місто, на зміну піратам і бродягам – "жителі міст". Відповідно змінюється мова та стиль. Дика, майже хаотична барвистість мови, марнотратна образність, мова, повна пристрасті, яскравих метафор, грубих порівнянь – все це поступається місцем поетиці діловитості, конкретності.

Як відомо, серед творчих планів поета було й створення окремого міського поетичного циклу. З середини 20-х рр. у лірику Брехта приходять суворі будні тогочасного міста, де людина відчуває себе самотньою серед бездушної техніки. Темі "очуження" особистості в буржуазному суспільстві був присвячений цикл "Из хрестоматии для жителей городов", над яким поет працював в 1926–1927 рр. Кожним наступним віршем поет все більше загострює один із центральних мотивів усієї експресіоністської літератури. Мотив "очуження" розроблений Брехтом вказує на ідентичність з світовідчуттям експресіоністів. Уже в ранній експресіоністичній поезії Брехта склався архетип Людини-Чужинця в цьому світі й основні аспекти його "очуження". У цей архетип він включає не стільки антропологічні, скільки соціальні аспекти "очуження": чужинець як декласований елемент, чужинець як представник непрестижної в буржуа професії, чужинець як представник іншої раси або національності.

"Очуження" у Брехта й інструмент логіки, і сама поезія, повна несподіванок і блиску. Брехт робить "очуження" найважливішим принципом філософського пізнання світу, найважливішою умовою творчості. Вища мета і вищий успіх митця, на думку Брехта, – це "очуження", тобто не тільки викриття пороків і суб'єктивних помилок окремих людей, але і об'єктивна видимість справжніх законів.

Тематична і мотиваційна структура лірики великого міста пов'язана з глобальними проблемами експресіоністської літератури – розщепленням, деформацією особистості і втратою свого місця в світі, втратою усіх ілюзій і цінностей, відчуттям кінця світу не в біблійному значенні. Більше того, місто є сценою, на якій знищуються всі колишні уявлення, і є безпосереднім учасником драматичних змін у свідомості. Відбувається метафоризація міського простору і насичення його всілякими "демонічними" якостями, потужно вникаючими в психіку його жителів [1: 248]. Крім того, в різний час Б. Брехтом були написані кілька поетичних текстів, які можна назвати взірцево міськими. Це "О городах", "О бедном Б. Б.", "Померкшая слава Нью-Йорка, города-гиганта" та ін. Міський хронотоп поезії Б. Брехта достатньо широкий. Це і Фіви, і Рим, і Берлін і Гамбург і Лондон.

Вірші для "Хрестоматии" мали в творчості Брехта перехідне значення. Починаючи з 20–30-х років і, особливо, в збірках періоду антифашистської еміграції "Песни, стихотворения, хоры" та "Свендборгские стихотворения", основна і незмінна риса його поезії – відданість тверезій і суворій правді без прикрас і "благородних" почуттів – перейшла в нову якість. Відтепер пафосом усієї його поетичної творчості стало викриття всіх видів соціальної брехні панівних класів.

Дуже часто для посилення емоційності Брехт вдається до парадоксу. Віддаючи "хвалу забудькуватості", він розвиває думку про безперервність самовдосконалення, завзятості і наполегливості людини, якій силу надає слабкість пам'яті ("Хвала сомнению"):

*Но прекраснейший вид сомнения – это
Когда отчаявшиеся и ослабевшие
Вновь поднимают головы, перестав верить
в несокрушимую силу своих угнетателей!..* [2: 171].

Своєю поезією Брехт показував прості істини класової боротьби, грубі і "ниці" істини, настільки часто масковані пихатими міркуваннями про "честь", "славу", "обов'язок" тощо, розкривав матеріальну першооснову "ідеальної" брехні. У предгітлерівській Німеччині, яка потерпала від економічної та політичної кризи, а потім у країнах свого вигнання (Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія тощо) письменник допитливо дивлявся в соціальні аномалії капіталістичного світу, створював неповторно

оригінальну поезію, дивовижний сплав філософської думки та мистецтва слова. Для нього поезія лише починалася там, де для багатьох інших вона закінчувалася. Поет був яскраво оригінальний навіть у тих темах, які давно вже здавалися не актуальними. Новаторство Брехта проявилось і в тому, що він зумів поєднати в нерозривне гармонійне ціле традиційні, опосередковані прийоми розкриття естетичного змісту (характери, конфлікти, фабули) з абстрактним рефлексуючим початком.

Вірші письменника – у тому числі і написані від першої особи, наприклад, "Голлівуд", "О, Фаллада, висиди ти!", "Я нічого не имею против Александра" тощо – не завжди бувають формою ліричного самовираження автора, а іноді – монологами тої чи іншої дійової особи. При цьому, як і буває, зазвичай, у драмі, Брехт у віршах надає слово не лише особам, з якими він солідарний, але і персонажам, які йому чужі.

Однією із характерних рис поезії Брехта є прагнення віршами активізувати думку читача. Тому поет шукає граничної лаконічності, часто даючи у віршах не весь хід своїх думок у всіх деталях, а лише яскраві натяки на домисел. Тому чітко організована його поетична мова, в якій зважене і продумане кожне слово, найменший інтонаційний відтінок. Наприклад, у поезії "К потомкам", можна побачити як за допомогою звичних, майже банальних слів Брехт вказує на їх прихований, глибинний сенс, ставить читача перед вибором, запрошує в співавтори. Поетичний сенс його віршів багатший за прямий дослівний сенс:

Я бы хотел быть мудрецом.

В древних книгах написано, что такое мудрость.

Отстраняться от мирских битв и провести свой краткий век,

Не зная страха.

Обойтись без насилья.

За зло платить добром.

Не воплотить желанья свои, но о них позабыть.

Вот что считается мудрым.

На все это я не способен [1: 217].

Це стосується ранньої та пізньої творчості Брехта, віршів 50-х років. Ці елегії своїм лаконізмом нагадують класиків старокитайської поезії Лі Бо, Ду Фу, Бо Цзюй-І. Брехт їх уважно вивчав, деяких перекладав [2: 14]. Тут роздуми про сенс життя, про красу природи і велич людської праці, про щастя і горе, добро і зло.

Брехт часто звертається до прийомів пародії. Пародіюючи релігійні псалми, повчальні міщанські романси з репертуару вуличних співаків і шарманщиків і хрестоматійно популярні вірші Гете і Шіллера, він ці настільки благочестиві й респектабельні форми наповнює стрімкими і "дикими", то нарочито наївними, то зухвало цинічними розповідями про злочинців і розпусників, піратів і золотошукачів, які перебувають у смертельному двобої із природними стихіями і ворожими силами суспільства.

Типовим експресіоністським ходом Б. Брехта можна вважати неодмінне перетворення "очуження" як розумової категорії в "очуження" як категорію мовну [1: 219].

В експресіоністській ліриці митця такими засобами мовної гри і пізнання одночасно з формальної точки зору стають стилістичні фігури персоніфікації, гіпербола і динамізація, синекдоха, цинізм і провокація, контраст і депоектизація, гротеск, іронія, пародія. Характерною особливістю експресіонізму є використання в якості такого засобу пізнання поетичної продукції "естетики потворного" – радикального відсторонення зображуваної дійсності з метою її осягнення.

Ритмічна організація поезій Брехта є не тільки наслідком почуттєвої форми і усвідомлення ним принципу свого стилю. Зміна ритмічності та інтонації малюнка мови оповідача додає нового смислового акценту і змісту контексту, визначає характер ситуації. Автор використовує різні типи речень за метою висловлювання і за характером суб'єктивної модальності, що й зумовлює динамічний ефект:

Ах, если б справедливость под луною!

Я был бы рад, хотя б она и мною

Безжалостно решила пренебречь!

А может, нас обманывает зреньё?

Увы, я сам – трудна мне эта речь! – Питаю к неудачникам презреньё [2: 43].

Мы были внутри

Мы там заполняли пустоты,

Мы быстро исчезли.

Исчезнет и город, как мы [2: 60].

Ліричні запитання, вигуки, повтори увиразнюють ритмізацію поезій. Особливу роль у базуванні надфразної єдності в мові Брехта має порядок слів, яким забезпечується певна ритміка речення та римування окремих його членів. Порядок слів у поезіях автора має важливе стилістичне значення. Інверсією різних членів речення на початку або на кінці фрази він досягає певної ритміки речень, внутрішнього римування, а водночас виникають надфразні єдності. У Брехта з-поміж інших засобів стилістичного синтаксису важливе значення мають звертання.

*О, неба синего настой!
Дуй, ветер, в парус! Всё к чертям!
Но ради Девы Пресвятой
Оставьте только море нам!* [2: 63].

Завдяки яскраво вираженим синтаксичним фігурам, письменник виробляє свій власний стиль, свою манеру. Це важливий чинник поетики Бертольта Брехта як естетичної цілісності, який має свою специфіку, сприяє визначенню ідеї твору, єдності змісту і форми.

Отже, в поезії Б. Брехта відшукуємо чимало доказів практичного втілення в художній творчості тих теоретичних постулатів ідейно-естетичної концепції письменника, які є близькими до положень експресіоністичної доктрини. Експресіонізм у Б. Брехта – то особливий стиль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Пестова Н. В. Лирика немецкого экспрессионизма : профили чужести / Н. В. Пестова. – Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2002. – [изд. 2-ое, доп. и исправл.] – 463 с.
2. Бертольт Брехт. Стихотворения. Рассказы. Пьесы / Б. Брехт. – М. : Художественная литература, 1972. – 816 с.
3. История зарубежной литературы XX века, 1917–1945 / [под ред. В. Н. Богословского, З. Т. Гражданской]. – М. : Просвещение, 1990. – 431 с.
4. Великие писатели XX века / [составление, общая редакция, предисловие, послесловие П. В. Васюченко]. – М. : Мартин, 2002. – 463 с.
5. Чирков О. С. Бертольт Брехт : Життя і творчість / О. С. Чирков. – К. : Дніпро, 1981. – 158 с.
6. Шумахер Э. Жизнь Брехта / Э. Шумахер. – М. : Радуга, 1988. – 20 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Pestova N. V. Lirika nemetskogo expressionizma : profili chuzhesti [Lyrics of the German Expressionism : Profiles of Detachment] / N. V. Pestova. – Ural. gos. ped. un-t. – Ekaterinburg, 2002. – [izd. 2-oe, dop. i ispravl.]. – 463 s.
2. Bertolt Brecht. Stikhotvoreniia. Rasskazy. Piesy [Poems. Novels. Plays] / B. Brecht. – M. : Khudozhestvennaia literatura, 1972. – 816 s.
3. Istoriia zarubezhnoi literatury 20 veka, 1917–1945 [History of the Foreign Literature of the XX Century, 1917 – 1945]. – M. : Prosveshchenie, 1990. – 431 s.
4. Velikie pisateli 20 veka [Great Writers of the XX Century] / [sostavlenie, obshchaia redaktsiia, predislovie, posleslovie P. V. Vasiuchenko]. – M. : Martin, 2002. – 463 s.
5. Chyrkov O. Bertolt Brecht : Zhyttia i tvorchist' / O. Chyrkov. – K. : "Dnipro", 1981. – 256 s.
6. Schumakher E. Zhizn' Brechta / E. Shumakher. – M. : Raduga, 1988. – 352 s.

Матеріал надійшов до редакції 08.02. 2013 р.

Миронюк В. М. Экспрессионистические мотивы в поэзии Бертольта Брехта.

В статье исследуются основные черты экспрессионизма ранних стихов Бертольта Брехта, которые способствовали формированию индивидуального стиля писателя в контексте литературного процесса первой половины XX века. Анализируются такие черты лирики Б. Брехта, как четко выраженные синтаксические структуры, обращение к парадоксу с целью усиления эмоциональности, тематическая и мотивационная структуры лирики большого города, которые связаны с глобальными проблемами экспрессионистской литературы.

Myroniuk V. M. Expressionistic Motives in the Poetry by Bertolt Brecht.

The article investigates the main features of the early Expressionist poetry by Bertolt Brecht, which have promoted to the formation of the writer's individual style in the context of the literature process in the first half of the XX century. The articles deals with such characteristics as the distinct expressed syntactic structures, the usage of the paradox to increase the grade of emotionality, the thematic and motivational structures of the lyric about the big city, which are connected with global problems of the Expressionist literature.